

**ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ КОГНІТИВНОЇ
ЛІНГВІСТИКИ: ЗМІНА ПАРАДИГМИ МИСЛЕННЯ В УМОВАХ
РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ**

**THE MAIN PROBLEMS OF MODERN UKRAINIAN COGNITIVE LINGUISTICS:
CHANGING THE PARADIGM OF THINKING IN THE CONDITIONS
OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR**

Висоцький А.В.,

orcid.org/0000-0003-3874-7743

доктор філологічних наук, професор,

декан факультету української філології та літературної творчості

імені Андрія Малишка

Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Романчук С.М.,

orcid.org/0000-0002-5737-2951

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри журналістики

Українського гуманітарного інституту,

докторант кафедри української мови

Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Актуальність наукової праці зумовлена впливом воєнних подій на формування нової системи мислення українців, зміною когнітивних механізмів, які й будують їхню цілісну картину світу.

Мета цієї статті – показати розвиток сучасної української когнітивної лінгвістики через призму зміни парадигми мислення українців в умовах війни.

Стаття висвітлює основні проблеми сучасної української когнітивної лінгвістики, її цілі, об'єкт та предмет дослідження, теоретичні та методологічні принципи на основі аналізу наукових праць відомих вчених, які зробили вагомий внесок у розвиток когнітивно-орієнтованих наук. Теоретико-методологічна база когнітивної лінгвістики складає такі значущі лінгвістичні теорії як фреймова семантика, концептуальна семантика, прототипічна семантика, теорія релевантності / виділеності, теорія когнітивних моделей та когнітивної метафори, теорія ментальних просторів. Основними принципами когнітивної лінгвістики є антропоцентричність, міждисциплінарність та визнання когнітивної та комунікативних функцій мови як основних. Основними проблемами когнітивних досліджень мови є проблеми репрезентації структур знання в системі мови та дискурсу, вербалізації концептів та їх типології, когнітивно-дискурсивний підхід до аналізу мовних одиниць та тексту.

У статті йдеться про зміни парадигми мислення громадян України, а також тих, хто проживає за кордоном, але підтримує нашу державу в боротьбі з Російською Федерацією. Показано вплив війни на формування нових світоглядних орієнтирів кожної мовної особисті. Стаття розглядає проблеми перекладу неологізмів, пов'язаних з війною, англійською мовою. Трансформація когнітивних процесів у людському розумі досягає межі на рівні емоційного, тобто ірраціонального сприйняття й моделювання у свідомості нової картини світу. Раціональний рівень когніції виходить на другий рівень.

У висновках зазначено роль концептуальних засад для зміни парадигми мислення українців в умовах воєнного дискурсу.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, когнітивні принципи, парадигма мислення, воєнний дискурс.

The relevance of scientific work is due to the influence of war events on the formation of a new system of thinking of Ukrainians, a change in the cognitive mechanisms that build theirs a complete picture of the world.

The purpose of this article is to show the development of modern Ukrainian cognitive linguistics through the prism of a change in the paradigm of thinking of Ukrainians during the war.

The article highlights the main problems of modern Ukrainian cognitive linguistics, its goals, object and subject of research, theoretical and methodological principles based on the analysis of scientific works of famous scientists who made a significant contribution to the development of cognitive-oriented sciences. The theoretical-methodological base of cognitive linguistics consists of such significant linguistic theories as frame semantics, conceptual semantics, prototypical semantics, the theory of relevance/distinctiveness, the theory of cognitive models and cognitive metaphor, the theory of mental spaces. The main principles of cognitive linguistics are anthropocentricity, interdisciplinarity and recognition of the cognitive and communicative functions of language as the main ones. The main problems of cognitive research of language are the problems of representation of knowledge structures in the system of language and discourse, verbalization of concepts and their typology, cognitive-discursive approach to the analysis of language units and text.

The article talks about changes in the paradigm of thinking of citizens of Ukraine, as well as those who live abroad, but support our state in the fight against the Russian Federation. The impact of the war on the formation of new worldview orientations of each linguistic personality is shown. The article examines the problems of translating war-related neolo-

gisms into English. The transformation of cognitive processes in the human mind reaches its limit at the level of emotional, that is, irrational perception and modeling in the mind of a new picture of the world. The rational level of cognition goes to the second level.

The conclusions indicate the role of conceptual foundations for changing the paradigm of thinking of Ukrainians in the conditions of military discourse.

Key words: cognitive linguistics, cognitive principles, thinking paradigm, military discourse.

Постановка проблеми. Міждисциплінарний характер багатьох наук спричиняє увагу науковців до розгляду полісемантичного окреслення їх термінопоняттєвого характеру. Це також стосується і когнітивної лінгвістики. Наразі варто розглянути основні проблеми її становлення, сучасного розвитку на теренах України. Специфіку її основних векторів поступу є зміна парадигми мислення громадян нашої держави, зумовленої повномасштабним вторгненням росії. У статті окреслимо лексичний та синтаксичний рівні української мови, які наповнилися новими одиницями за останні два роки.

Загальновідомо, що когнітивна лінгвістика розглядає мову як когнітивний механізм, бере участь у репрезентації та трансформуванні інформації про світ, інтенсивно розвивається і характеризується широким спектром проблем, що вивчаються, різних підходів та шкіл. У зарубіжній лінгвістиці когнітивний напрямок розвивається в основному в галузі граматики, в Україні увага сконцентрована на когнітивній семантиці. Існує думка, що можна виділити й інші напрями: когнітивну фонетику та фонологію, словотвір, лексикологію, стилістику тощо. З теоретичної точки зору це цілком виправдано. Однак, для того, щоб говорити про становлення цих напрямів, недостатньо одних теоретичних припущень, необхідно накопичити великий обсяг емпіричного матеріалу. У цьому плані можна відзначити когнітивний словотвір та когнітивну стилістику, які, хоч і не сформувалися до кінця, проте твердо стоять на шляху свого становлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід наголосити, що, незважаючи на те, що когнітивна лінгвістика порівняно молода наука, її ідеї були закладені у працях багатьох відомих українських та зарубіжних класиків мовознавства. Досить згадати імена В. фон Гумбольдта та його відомий вислів «Мова – це дух народу» [1].

Ідеї В. фон Гумбольдта продовжив Сепір-Ворф [2] гіпотезою лінгвістичної відносності, яка уможливила поширення думок про мовну специфіку категоризації й концептуалізації дійсності в різних культурах, що послуговуються конкретними мовами.

Н. Коч, сучасна мовознавиця, вважає, що «когнітивна лінгвістика досліджує когнітивні меха-

нізми та структури людської свідомості через мовні явища, розглядає проблему співвідношення форм свідомості з мовними категоріями, визначає роль мови в категоризації та концептуалізації світу тощо» [3, с. 10].

Постановка завдання. У становленні когнітивної лінгвістики було багато труднощів. Стан лінгвістики в 70-ті – 80-ті роки. називають когнітивною революцією, що означає зміну однієї наукової парадигми на іншу, відмова від колишніх уявлень про мову лише як про систему в межах мовних рівнів, пошук нових підходів та методів та проголошення мови як когнітивного механізму обробки та переробки інформації. Когнітивна революція, розпочата близько 4-х десятиліть тому, продовжується і в теперішній час, що проявляється в великому розмаїтті точок зору та підходів, дискусійність багатьох теоретичних проблем, методів та процедур аналізу.

Мета цієї статті – показати розвиток сучасної української когнітивної лінгвістики через призму зміни парадигми мислення українців в умовах війни.

Виклад основного матеріалу. Предметом когнітивної лінгвістики є вивчення когнітивної функції мови, її змістовних параметрів та глибинної семантики. Мета – вивчення взаємодії мовних та ментальних структур та відображення у мові систем знань про світ.

Оскільки дискурс безпосередньо пов'язаний із соціумом, то «військовий дискурс належить до соціального виміру війни, тобто щоденного військового дискурсу, який зустрічається у зведеннях, доповідях, політичних інтерв'ю» [4, с. 139]. Дискурс є когнітивним за своєю природою, тому будь-який жанр, незалежно від його стильової належності, репрезентує певні вірування, переконання, уявлення про війну.

Розглянемо теоретико-методологічну базу когнітивної лінгвістики через призму воєнного дискурсу.

По-перше, слід згадати про фреймову семантику, в основі якої концепція Ч. Філлмора [5] про систему категорій, структурованих відповідно до контексту-мотивації. Фрейм розглядається як структурована одиниця знань, організована навколо деякого поняття чи ситуації та вербалізована набором взаємопов'язаних мовних засобів.

У праці С.В. Козак «Фреймові структури опису людських взаємин у літературному дискурсі»

зазначає, що «фрейд розглядаємо як когнітивну структуру, яка представляє категоріальні знання про людські взаємовідносини, що проявляються у взаємному впливові, який особи чинять один на одного в процесі комунікації та обопільної діяльності [6, с. 28]. Переносячи цей фрейд про людські взаємини в період війни, ми не можемо однозначно сказати, що вони наповнені любов'ю, пристрасною, вірністю чи підтримкою. Звісно, на початку повномасштабного вторгнення у лютому 2022 року українці об'єдналися задля боротьби з ворогом, надавали допомогу в евакуації з окупованих територій тощо. З часом настала втома, тому воювати з кожним днем стає дедалі важче. Соціалізація людських взаємин паралельно репрезентує і міжособистісні стосунки. Іміграція жінок і дітей закордон часто призводить до розлучення. Хоча не варто і заперечувати вірність у коханні серед військовозобов'язаних, а також і серед пар, у яких тільки одна сторона захищає територіальну цілісність України. Ця проблема розкрита у художніх творах багатьох українських письменників та поетів: поезії Сергія Мартинюка, Ю. Бережко-Камінської, роман Ганни Городецької «Інклюзія», поезії Павла Вишебаби «Тільки не пиши мені про війну», розповідь Катерини Сторушкіної «Мої вимушені канікули» [7].

Як бачимо, когнітивні механізми керують системою категорій, що мотивують вибір людини.

По-друге, важливу роль у розвитку української когнітивної лінгвістики має концептуальна семантика, в основі якої лежить гіпотеза про те, що інформація, отримана внаслідок зорового, слухового, тактильного тощо сприйняття спільно з її мовним освоєнням формує певну концептуальну систему у свідомості людини, його концептуальну картину світу [8]. Концептуальна система розглядається в термінах ментальних репрезентацій, які, з одного боку, відображають немовний світ, з іншого – мовний, вербальний.

Військовий дискурс поділяється на формальний і неформальний, що відображає його різноманітність та різні аспекти. Розглянемо кожен із видів. Так, формальний військовий дискурс включає, на думку В.В. Погонця, різні військово-наукові та військово-політичні тексти, військово-технічні тексти, акти військового управління [9, с. 68].

З точки зору словникового складу, як справедливо зауважує Д.О. Черноусов, «формальний військовий дискурс характеризується вживанням вузькоспеціальної та міжгалузевої термінології» [10, с. 39].

По-третє, теорія когнітивних моделей та когнітивної метафори, що розглядаються як модель

розуміння тексту, як характеристика процесів концептуалізації та категоризації інформації, репрезентує широкий діапазон мисленнєвого процесу людини. Дж. Лакофф виділяє чотири типи когнітивних моделей: пропозиційні, схематичні, метафоричні, метонімічні [11]. У зв'язку з цим виникає великий інтерес до метафори як механізму пояснення, в основі якого лежить принцип аналогії, є одним із основних принципів пізнання.

С.В. Єлісеєва наголошує на тому, що «концептуальна метафора є когнітивним механізмом створення нового терміна у військовому дискурсі, обґрунтованого на інтеграції і переосмисленні знань з урахуванням фонові інформації і нової галузі спеціального знання» [4, с. 139]. Концептуальна метафора виступає засобом представлення концептуального змісту військового дискурсу, охоплюючи комплекс лінгвістичних і нелінгвістичних знань і виступаючи не лише як інструмент опису і оцінки дійсності, але і як засіб її пізнання.

Одним із найважливіших принципів когнітивної парадигми є її міждисциплінарний характер, що означає необхідність виходу меж мовної системи в галузі психології, соціології, філософії, культури і т. д. Принцип міждисциплінарності тісно пов'язаний з принципом синергії, характерним для функціонування складних систем. Синергетичний підхід проголошує необхідність розвитку інтегральної концепції мови, побудованої на глибинному ізоморфізмі мови та людини, людини та суспільства, мови та суспільства, мови та культури.

В умовах війни відбулися значні зміни і в свідомості захисників України, і в свідомості тих, хто пережив втрату сина/брата/чоловіка, хто очікує його повернення з полону, а також докорінно змінився когнітивний простір тих, хто повернувся з війни інвалідом.

Тому перед сучасним суспільством постав гострий виклик: потрібно підготувати психологів, які б надавали якісну допомогу зазначеним верствам населення. Приємно констатувати, що у Просторі для жінок та дівчат «Вільна», який успішно функціонує в деокупованих, прифронтових містах України, така допомога надається. Безперечно, зазначена проблема – як пережити горе – «ховається» у глибинах людського розуму чи то підсвідомості, тому до її вирішення слід долучити і представників релігійних конфесій, і служби захисту дітей, і психотерапевтів. Думається, ще довго після закінчення війни усі ми будемо відчувати її негативні наслідки.

Однак мета психологів сьогодні – змінити категоріальний, концептуально важливий для життя людини акцент: навчитися жити після втрати,

повернення з полону, деокупації тощо. А це можливо тільки завдяки змінам мислення, пізнання сучасних реалій, «одягнені» в нові реалії. Перед когнітивною лінгвістикою, з огляду на це, постає багато завдань для розв'язання. У межах зазначеної статті ми не ставимо за мету їх вирішити. Ця праця передусім покликана показати, як когнітивна лінгвістика повинна реагувати на соціально-історичні процеси.

У колі проблем сучасної української лінгвістики є також і проблема концептів та їх типології, способів концептуалізації як процесу осмислення інформації, виділення мінімальних одиниць людського досвіду, породження та трансформації смислів та категоризації, спрямованої на членування та систематизацію об'єктів та їх об'єднання у загальні розряди. Категоризація здійснюється у різний спосіб: 1) за відповідністю всіх об'єктів певному набору ознак, що характеризують; 2) близькість об'єктів до прототипу (кращому зразку категорії); 3) через «сімейну подібність».

Воєнний дискурс, що тісну «вплівся» у канву медійного, засвідчує домінування нарративів, у яких транслюється позитивна картина української армії. Інформація, подана в ЗМІ, та почута від учасників бойових дій, часто відрізняються одна від одної. Тому громадянам України слід верифікувати будь-які новини, аналітично й системно їх осмислювати, розуміти необхідність трансформації смислів тощо.

До проблем сучасної української когнітивної лінгвістики належить неологізація, в основі якої є когнітивно-дискурсивний підхід до аналізу мовних явищ. У цьому плані напрацьовано досить великий досвід у дослідженні лексичних, словотвірних одиниць та граматичних форм. Когнітивно-дискурсивний підхід, що передбачає вивчення когнітивних основ взаємозалежності лексичних та синтаксичних ознак, вносить суттєві корективи в їх семантичне та синтаксичне тлумачення. Іншими словами, мовні одиниці у взаємодії їх семантичних та синтаксичних характеристик розглядаються крізь призму ментальних процесів та пізнавальної діяльності людини. Мовна одиниця, таким чином, репрезентує її лексичні, граматичні, прагматичні та когнітивні характеристики.

Повномасштабне вторгнення росії в Україну 24 лютого 2022 року зумовило виникнення багатьох неологізмів, що репрезентують негативне ставлення до політики країни-агресора, називають воєнну техніку, солдат російської армії негативно-конотованими виразами. Про це більш детально йдеться у статті «Новосленгові вирази-неоло-

гізми на позначення явищ війни: перекладацький аспект нехтування», яку підготувала авторка зі своїми колегами-науковцями Віталіною Тарасовою, Тетяною Капітан, Інною Демешко та Тетяною Лелекою. У ній вони аналізують шляхи проникнення українських сленгових виразів-неологізмів в англійську мову та способи їх перекладу «Кожен неологізм, зазначають дослідники, характеризує певну категорію за критерієм каналу, яким він поширюється – через однорангові мережі та через ЗМІ відповідно. Застосування теорії поширення інновацій до неологізмів дає поживу для роздумів про типологію мовців з точки зору їхньої чутливості та адаптивності до неологізмів» [12].

Як бачимо, російсько-українська війна зумовила поширення неологізмів у ЗМІ світового рівня. А передумовою для їх «народження» та перекладу стали зміни мисленнєвого механізму українців і тих, хто засуджує війну. Останнє стосується не тільки тих, які проживали чи проживають наразі в Україні, але й тих, хто активно допомагає боротися українцям з ворогом закордоном.

Продовжуючи зазначену вище лінію думки, слід звернути увагу і на тому, що «когнітивні зміни в мисленні та сприйнятті світу можуть відображатися в мовленні, впливаючи на структуру і виразність висловлення» [13, с. 205]. Почастішали випадки вживання ненормативної лексики серед українських військових та цивільних. Перші ненавидять росіян, які прийшли на їхню землю, роблять написи на снарядах, що висловлюють посту: «За Охматдит», «За Авдіївку», «За Бахмут», «За полеглого друга.../подругу...» тощо. Війна живиться кров'ю, ненавистю, помстою. Цивільні часто не можуть зрозуміти тактики і стратегії ведення війни командуванням різних рівнів. І ось саме ці негативні стереотипи й формують когнітивну основу мислення українців і не тільки.

Висновки. Наприкінці слід наголосити, що когнітивна лінгвістика – це інтенсивно. пріоритетний напрямок, що розвивається, який, незважаючи на велику різноманітність точок зору, підходів та напрямів, представляє єдину систему наукових поглядів, теоретичних та методологічних принципів.

Як бачимо, обговорення зазначеної наукової проблеми дотикається до багатьох наук: психології, філософії, соціології тощо. Тому в подальшому вченим потрібно буде розробити такі механізми впливу на підсвідомість людини, яка б «повернула» її до нормального, мирного життя. Однак, враховуючи пройдений когнітивний досвід за часи війни, нам видається неможливим «повернути» мислення українців до позитивно коното-

ваного бачення такого рівня, який був до початку вторгнення росії.

Перспективу подальшого вивчення окресленої проблеми слід розглядати у психолінгвістич-

ному вимірі, де конкретизувати роль належності кожної мовної особистості до певного психотипу та з'ясувати, як це впливає на зміну парадигми мислення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гумбольдт В. Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002. 742 с.
2. Кудрявцева Н. С. Лінгвістична відносність і проблеми перекладу філософської термінології: лінгвокогнітивний підхід. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017.
3. Коч Н. В. Когнітивна лінгвістика: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Миколаїв : Іліон, 2021. 132 с.
4. Єлісеєва С. В., Концептуальна метафора у воєнному дискурсі та її переклад. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Філологія. 2019. № 38. том 1. С. 138–140.
5. Fillmore Ch. Frame semantics and the nature of language. In *Annals of the New York Academy of Sciences: Conference on the Origin and Development of Language and Speech*. 1976. Volume 280. P. 20–32.
6. Козак С.В. Фреймові структури опису людських взаємин у літературному дискурсі. *Мова. Література. Фольклор*. № 1 (2024). С. 28–32.
7. Війна в літературі: 2022 рік приніс низку потужних книжок про війну. URL: <https://www.armyfm.com.ua/ua/vijna-v-literaturi-2022-rik-prinis-nizku-potuzhnih-knizhok-pro-vijnu/>
8. Jackendoff R. *Semantics and cognition*. Cambridge (MA): MIT Press. 1983.
9. Погонєць В.В. Особливості англомовного військового дискурсу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Філологія. 2019. № 39. том 2. С. 67–70.
10. Черноусов Д.О. Дискурс сучасного військового конфлікту: функціонування, семантика та переклад. Кваліфікаційна дипломна робота. ХНУ. Хмельницький. 2023. 107 с.
11. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors we live by*. University of Chicago press, 2008.
12. Vitalina Tarasova, Svitlana Romanchuk, Tetiana Kapitan, Inna Demeshko, Tetiana Leleka New slang expressions-neologisms to denote the phenomena of war: a translation aspect. *World Journal of English Language*. Vol 13, № 8 (2023). P. 558–565.
13. Романчук С., Преснер Р., Ванівська О. Когнітивна лінгвістика та моделювання мовних структур у людському розумі. *Вісник науки та освіти*. Серія: Філологія. №12 (18). 2023. С. 203–213.